

DUŠAN JELOVINA

OSNIVANJE I RAD KNINSKOG
STARINARSKOG DRUŠTVA*

Iako početak istraživanja srednjovjekovnih arheoloških spomenika nije moguće nadnevkom točno utvrditi, ipak se sa sigurnošću može smatrati da su ona otpočela sredinom druge polovice 19. stoljeća i da svoje početke vuku iz razvoja opće arheološke znanosti u našoj zemlji. Do toga vremena pojedini domaći i strani pisci tek onako usputno donose pokoju arheološku noticu, obraćajući više pozornost pojedinim crkvama i umjetničkim spomenicima koji su više manje bili sačuvani i vidljivi.

O spomenicima iz vremena hrvatske narodne samostalnosti u Kninu i okolici prvi je već oko sredine 18. st. (točnije 1746) počeo pisati franjevac Gašpar Vinjalić. U svojem djelu »Compendio storico sulla Dalmazia« opisuje razne ruševine u Kninu, na Kapitolu i u Biskupiji kod Knina. Podosta zatim Ivan Kukuljević, koji je od 1854. do 1873. god. u nekoliko navrata posjetio Dalmaciju, u svojim je »Putnim uspomenama« prvi upozorio na važnije srednjovjekovne povijesne spomenike u Dalmaciji.

Nakon Kukuljevića srednjovjekovnim spomenicima pozornost su im, osim nekih stranih pisaca (kao npr. R. Eitelbergera i T. G. Jacksona), posvećivali i Vicko Milić, Šimun Milinović i Šime Ljubić, zanimajući se poglavito o ubicaciji dvorova i mauzoleja hrvatskih vladara u bližoj i široj okolici Splita. Potom se javlja i fra Stjepan Zlatović, tada župnik u Kninu, upozorivši u svom članku »Stare zadužbine hrvatskih kraljeva u Dalmaciji« na spomenike u kninskoj okolici, posebno na one na lokalitetima Kapitolu i Biskupiji. No, sve su to uglavnom opisi i zapažanja vanjskih spomenika, tj. onih koji su se više manje sačuvali, nitko još nije ni pomislio na to da bi pojedine srednjovjekovne spomenike trebalo potražiti i pod zemljom.

U to doba, tj. od početka druge polovice 19. stoljeća, Dalmaciju zahvaća sve snažniji narodni pokret protiv autonomaša u borbi za hrvatski jezik i za sjedinjenje Dalmacije s ostalom Hrvatskom. Upravo u tijeku tih najžešćih borbi između narodnjaka i autonomaša došlo je do neočekivanog značajnog nalaza natpisa hrvatskog kneza Branimira iz godine 888, koji je župnik Jerko Granić slučajno pronašao u Muću Gor-

* Ovaj referat pročitan je u povodu proslave 100. obljetnice Kninskog (Hrvatskog) starinarskog društva (1887—1987), održane u Kninu od 13. do 15. listopada 1987. god.

njem kod Sinja pri proširivanju sakristije crkve Sv. Petra godine 1871. Taj sretan događaj može se obilježiti kao prvi i pravi srednjovjekovni arheološki spomenički nalaz i nije nikakvo čudo da je u tim burnim danima u javnosti imao velika odjeka, naročito među pristašama narodnog pokreta. I ne samo to, on je dao jak poticaj budućim istraživanjima, jer je upozorio na to gdje se srednjovjekovni spomenici nalaze i kako i na koji način se do njih može doći. S pravom se smatra da je tim nalazom obilježen začetak hrvatskoj, a time i jugoslavenskoj srednjovjekovnoj arheologiji.

Drugi događaj koji je bio od goleva značenja za početak rada na srednjovjekovnoj arheologiji dogodio se 1885. godine, kad je donesena odluka da se produži željeznička pruga od Siverića do Knina, čija trasa je trebala proći upravo preko ruševina na Kapitolu kod Knina, na koje su već davno upozorili Vinjalić i Farlati, a Zlatović utvrdio da pripadaju starohrvatskom razdoblju.

I upravo u to vrijeme, kakve li slučajnosti, na pozornicu stupa župnik fra Lujo Marun (sl. 1), koji je, više iz patriotskog zanosa nego iz znanstvenih pobuda, sav svoj život posvetio pronalazaženju i iskopavanju starohrvatskih arheoloških položaja na području gotovo cijele Dalmacije, osobito na njezinu sjevernom i srednjem dijelu, tj. u okolici Knina, Drniša, Vrlike i Benkovca.

Znajući da Maruna nije napuštala ona strast i ljubav za hrvatske starine, koju je pokazivao već dok je bio u novaštvu na Visovcu, S. Zlatović se molbom obrati crkvenom upraviteljstvu, pa je Marun iz Drniša, gdje je nakon četverogodišnje bogoslovne škole bio dodijeljen za župnog pomoćnika, početkom 1885. god. bio premješten za župnika u Knin. Zlatović je bio potpuno siguran da će Marun prilikom presijecanja ruševina na Kapitolu budno motriti te radove i s velikom pozornošću skupljati eventualne arheološke predmete.

U silnoj želji da što prije i sam započne arheološka istraživanja Marun se hvata u koštac s mnogobrojnim problemima koji su stajali na putu k ostvarenju te njegove plemenite zamisli. Najteža zapreka mu je bila kako i na koji način pribaviti novčana sredstva kojima bi mogao otpočeti istraživanja. Da bi to mogao ostvariti, svojom istraživačkom nakonom oduševi nekoliko kninskih rodoljuba, uglavnom trgovaca, i iste 1885. god. osnuje »Odbor za istraživanje hrvatskih starina u kninskoj okolici«. Tim činom skupljena su milodarima prilično skromna sredstva, ali ipak dovoljna da je njima mogao otpočeti prve radove.

Opsjednut Zlatovićevim pisanjem o arheološko-topografskim problemima u kninskoj okolici, prije svega kako pronaći kninsku katedralu i utvrditi istinitost »Ljetopisa« Popa Dukljanina o pogibiji kralja Zvonimira kod petih crkvi na Kosovu. Poveo se za viješću Tomašićeve kronike o ukopu kralja Zvonimira poslije pogibije u crkvi na Kapitolu, pa stoga Marun pristupa istraživanju materijalnih dokaza starohrvatske povijesti i kroz sav svoj dugogodišnji rad nije se odrekao toga sebi postavljenog zadatka.

Kako te 1885. godine radovi na željezničkoj pruzi još nisu bili počeli, Marun odluči da skupljenim novcem sam otpočne manja pokusna

istraživanja na Kapitolu, a slijedeće 1886. god. započinje iskopavanje na lokalitetu Crkvina u Biskupiji (sl. 2). Ta prva iskopavanja, zahvaljujući sretnim okolnostima što se namjerio na bogate arheološke lokalitete, dala su neočekivano mnogo rezultata. Prvi uspjesi i obilje nalaza živo su zainteresirali don Franu Bulića, direktora Arheološkog muzeja u Splitu, pa je na poziv Odbora došao u Knin i od tada je Bulić vrlo često navraćao, davajući stručne upute i savjete pri iskopavanju, koje su Marunu bile od velike koristi.

Da bi Odbor došao do još većih sredstava za rad, Bulić je sastavio »Proglas hrvatskom narodu«, a u svom časopisu »Bulletinu« napisao je članak u prilog istraživanju hrvatskih starina, ističući da dosadašnji rezultati zaslužuju veliku pažnju javnosti. No, Dalmatinsko namjesništvo nije dopustilo Odboru skupljanje milodara, već je za to bilo potrebno osnovati posebno udruženje za istraživanje starina. Tako je Odbor opet uz pomoć Bulića sastavio društveni pravilnik i prijavio »Kninsko starinarsko društvo«, koje je uz punu podršku i pomoć dr. Ante Trumbića i Josipa Alačevića, konačno u Kninu 3. srpnja 1887. godine osnovano i konstituirano.

Na Marunovu veliku žalost nitko se od predviđenih stručnjaka nije htio primiti predsjedništva, i to kako Marun kaže: »iz bojažljivosti za slučajni neuspjeh, te da čitava osnova o sustavnom radu oko istraživanja još u samom porodu ne nastrada«. Zbog toga je Marun bio prisiljen da se prihvati vođenja Društva, ističući pritom da za to nema nikakvu stručnu kvalifikaciju. S tim u vezi Marun piše: »Najgore je to što čitav ovoj Odbor, zajedno sa naučnim izvjestiteljem, (kojeg se opet iz nevolje prihvatio S. Zlatović), nije imao nikakve arheološke spreme, tako da nijedan u epigrafiji nije znao čitati ni najjednostavnije skraćnice, kao što bi bila *D(is M(anibus))*«. U ovaj prvi društveni Odbor izabrani su ovi članovi: dr. Josip Slade, arhitekt iz Trogira, dr. Miho Šimešin, liječnik iz Kaštel-Staroga, Dujam Dolić, učiteljski nadzornik iz Sinja, Josip Lovrić i Ivan Dračar iz Knina.

Na ovako sastavljen Odbor u Zagrebu gledalo se s priličnim nepovjerenjem. Naročito negodovanje, s obzirom na veoma ozbiljne znanstvene zadatke odbora, pokazivao je Šime Ljubić, jedan od naših prvih velikih znanstvenika na polju povijesti i arheologije. Da bi se sam o svemu tome uvjerio god. 1888. Ljubić je posjetio Knin, gdje je s dotad postignutim rezultatima bio više nego ugodno iznenađen. Od tada je Odbor, a pogotovu Marun, u Ljubiću od tako reći neprijatelja stekao najzagovornijeg prijatelja. I kad je ostalo ispražnjeno mjesto društvenog potpredsjednika, odlaskom dr. Josipa Slade iz Knina, uza sve moguće neugodnosti koje bi ga mogle snaći, Ljubić se na zamolbu Maruna rado odazvao i prihvatio tu dužnost, poprativši je riječima: »Ja ću se prihvatiti podpredsjedništva, i ostat ću stalan uz svu buru, koja bi se proti meni uzvitlali mogla. Hrvatske starine za me su svetinja; svjetske samo oruđe za napredak znanosti«. Nažalost, poslije samo nekoliko godina smrt je prekinula njegovu plodnu suradnju s Odborom.

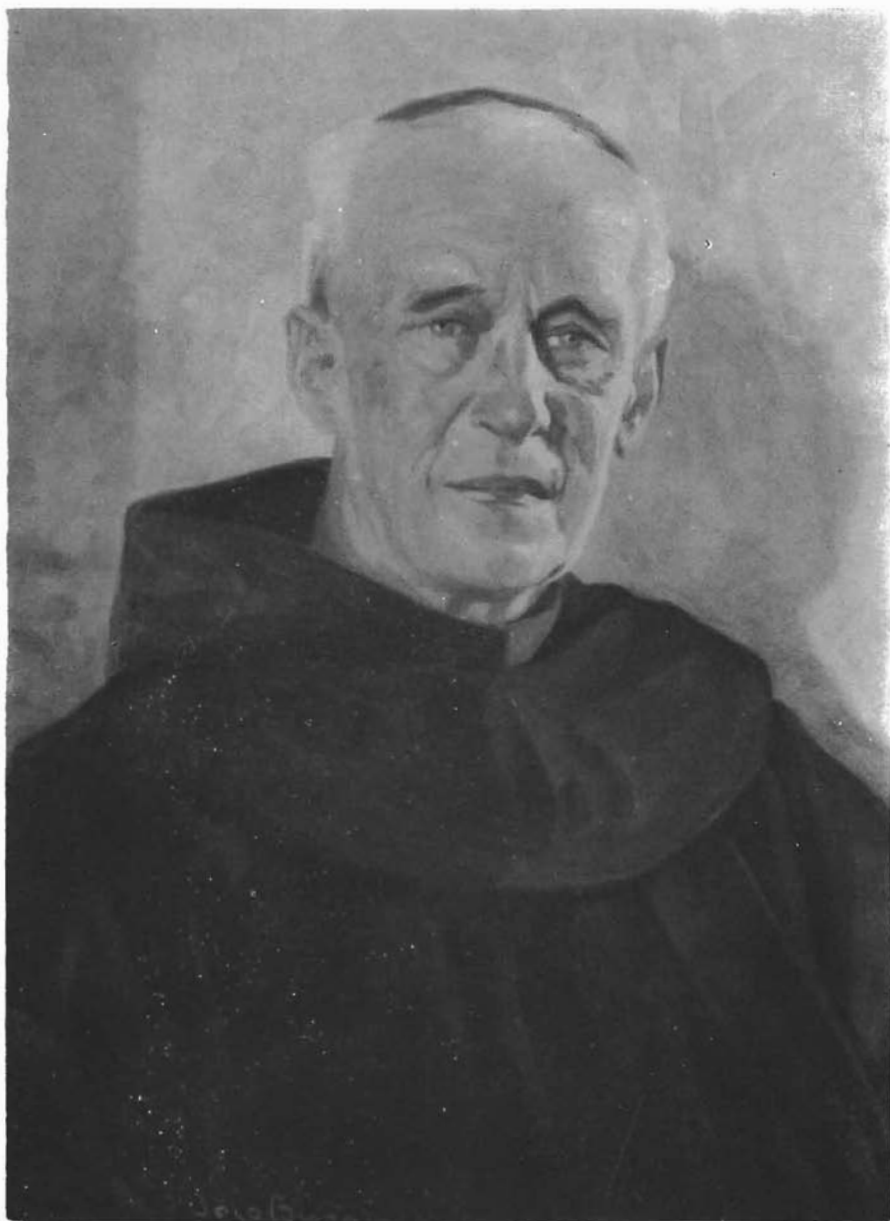
Neočekivano mnoštvo spomeničkih nalaza i njihovo brzo izbijanje na javu, pobudili su i kod stručnjaka (Kukuljevića, Račkog i dr.) i ro-

doljuba živo zanimanje i veliku radost, pa su Odbor i Maruna osuli priznanjima i pohvalama, a to im je uvelike pomoglo oko prikupljanja novčanih doprinosa za nastavak istraživačkih radova, koji su se otad još više razbuknuli.

Istraživanja započeta 1886. god. na lokalitetu Crkvina u Biskupiji kod Knina, uz manje prekide, trajala su sve do 1908. god. U tom vremenskom rasponu iskopavano je oko dvadesetak puta. Među najznačajnije nalaze valja spomenuti otkriće ostataka velike trobrodne bazilike i mnoštva arhitektonskih dijelova ukrašenih pleternom plastikom, koji su pripadali crkvenom namještaju (sl. 3 i 4), među njima se naročito ističu ulomci dvaju ciborija, zabat s likom Bogorodice i ulomci tranzene s likom hrvatskog dostojanstvenika. Na Crkvini je otkriven i istražen velik broj grobova u kojima je pronađeno mnoštvo nalaza, naročito nakita (sl. 5), zatim oružja i dijelova konjaničke opreme od kojih su najznačajniji ranokarolinški mačevi i mnogobrojne ostruge (sl. 6), te raznovrsni predmeti svakodnevne uporabe.

U tom razdoblju Marun je, osim na Crkvini, istraživao na još nekoliko položaja u Biskupiji, i to: na lokalitetu Katića Bajami, nedaleko Crkvine, gdje je otkrivena manja jednobrodna crkva iz starokršćanskog vremena; na položaju Stupovi otkrivena je velika trobrodna bazilika s tri polukružne apside, a na pročelju predvorje i zvonik; na Lopuškoj glavici, usred Kosova polja, otkrivena je manja jednobrodna crkva i nekoliko kamenih ulomaka ukrašenih pleternom predromaničkom plastikom. Nedaleko parohijske crkve Sv. Trojice, na lokalitetu Bukorovića podvornice, otkriveni su krnji ostaci jednobrodne crkve s polukružnom apsidom i nekoliko grobova s nalazima nakita i keramičkim loncima. Uočeno je također da su pod Sv. Trojicom tragovi neke građevine centralnog oblika, što bi mogla biti opet crkva koju je već Vinjalić spominjao.

Na jednom od brežuljaka, na Gajnjači, tik uz željeznički most preko Krke, na lokalitetu Kapitul, gdje su otprije stršile ruševine starohrvatskog benediktinskog samostana Sv. Bartula, koje su i dale povoda da se osnuje Starinarsko društvo u Kninu, iskopavanje je, osim onog prvog manjeg pokusnog u 1885. god., otpočelo u proljeće 1886. god. i trajalo je pune dvije godine. Ta istraživanja, pored Marunova nadzora, vrlo su loše vođena, jer su taj pothvat izvodili radnici koji su radili na probijanju pruge, a oni nisu imali nikakva razumijevanja za arheološke nalaze, pa je vjerovati da su mnogi vrijedni spomenici porazbijani i zauvijek nestali u obližnjoj močvari prilikom podizanja željezničkog nasipa. Tom prilikom uklonjeni su i ostaci zidova starije crkve, iz koje je slučajno spašeno nekoliko kamenih dekorativnih ulomaka, od kojih su najznačajnije one dvije poznate pleterom ukrašene kamene ploče s uklesanim natpisom hrvatskih kraljeva Svetoslava i Držislava. Na manjem dijelu terena na Kapitolu istraživanja su vođena pod Bulićevim nadzorom i uputama, koji je sobom iz Splita dovodio prof. Bezića da mu vodi terensku tehničku dokumentaciju. Bulićeva česta prisutnost za Maruna u ovim počecima bila je više nego dragocjena, jer je tako imao

Sl. 1. Fra Lujo Marun, osnivač Kninskog starinarskog društva i Prvog muzeja hrvatskih starina u Kninu. — *Fra Lujo Marun, founder of the Knin Antiquaries Society and of the First Museum of Croatian Antiquities in Knin*

Sl. 2. Knin, Biskupija — Crkvina, otkriveni temelji starohrvatske crkve sv. Marije (9. st.). — *Knin, Biskupija—Crkvina, revealed foundations of the old Croatian church of St. Mary (9th century)*

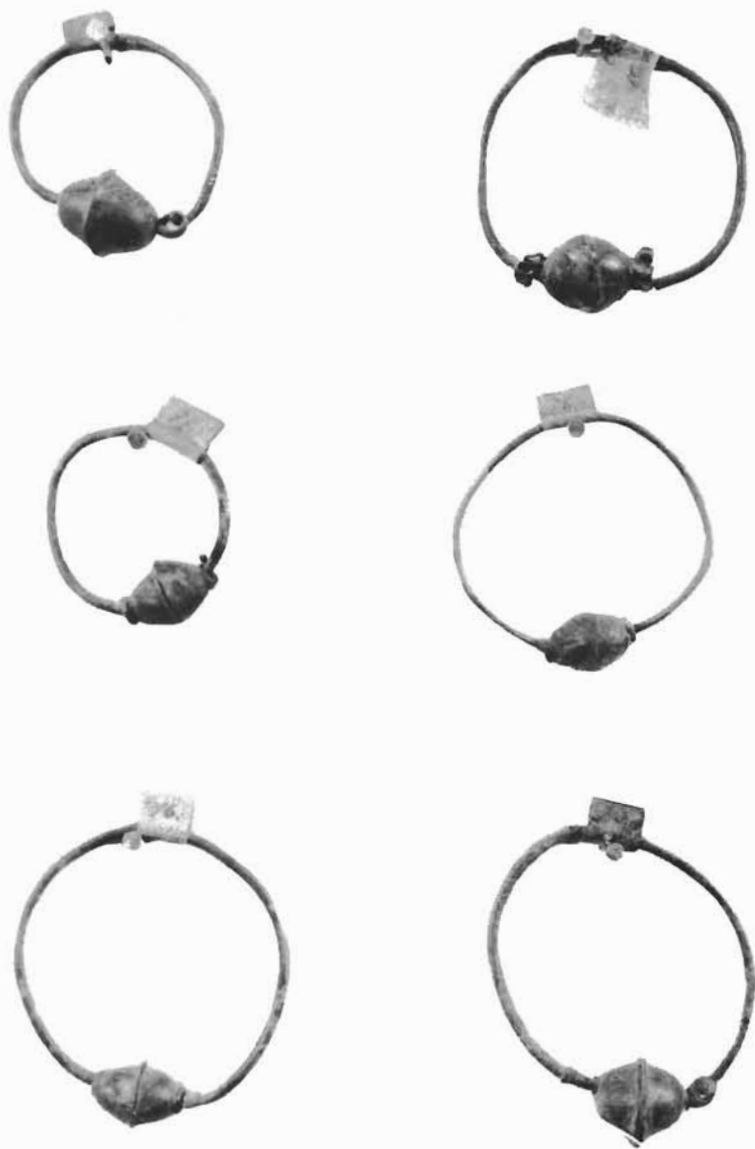

Sl. 3. Pronađeni kameni spomenici na Crkvini u Biskupiji. — *Stone monuments found at Crkvina in Biskupija*

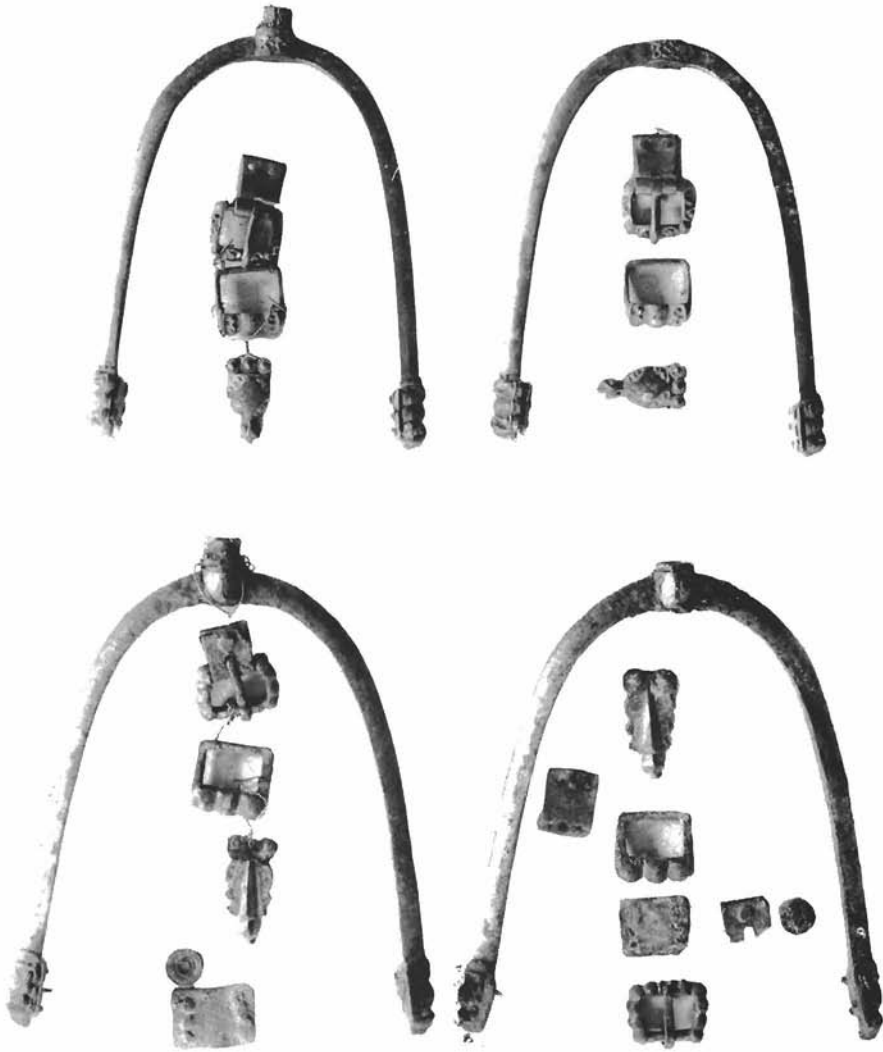

Sl. 4. Pogled na dio postave u Kninskom muzeju. — *View of exhibition in Knin Museum*

Sl. 5. Pronađene naušnice u starohrvatskim grobovima. — *Earrings found in old Croatian graves*

Sl. 6. Pronađene ostruge u starohrvatskim grobovima. — *Spurs found
in old Croatian graves*

Sl. 7. Kninska tvrđava (pogled s istočne strane). — *Knin castle, view from the east*

priliku da stekne barem one osnovne praktične spoznaje potrebne za vođenje arheoloških istraživanja.

Osim na Kapitolu i Biskupiji Društvo je u god. 1888. otpočelo iskapanje ispod kninske tvrđave, na jugoistočnom pristranku brda Spas, gdje je otkrivena jednobrodna crkva iz nešto kasnijeg vremena, te manja istraživanja u selu Orliću i Vrpolju. Na svim tim lokalitetima postignuti su veoma zapaženi rezultati, naročito u Biskupiji. Pronađeni su mnogobrojni dijelovi kamene dekorativne plastike koji su pripadali unutrašnjoj opremi tih crkava, kao i mnoštvo starohrvatskih grobova s bogatim nalazima, osobito nakitom i oružjem. Koliko se spomenika u tako kratkom vremenu skupilo najbolje nam potvrđuje i okolnost što je F. Bulić već god. 1888. napisao prvu monografiju o tim spomenicima pod naslovom: »Hrvatski spomenici u kninskoj okolici uz ostale suvremene dalmatinske iz doba narodne hrvatske dinastije« u izdanju Jugoslaven-ske akademije znanosti i umjetnosti iz Zagreba. Napisan je i drugi dio te monografije, ali, nažalost, nikada nije bio tiskan, a niti se zna gdje je taj rukopis završio.

No, društveni Odbor se nije zadovoljio postignutim uspjesima, već se na Drugoj glavnoj godišnjoj skupštini društva 1888. god. zaključilo da bi Društvo trebalo pretražiti ne samo kninsku okolicu nego i druge važne starohrvatske lokalitete, u prvom redu Nin, Biograd, Bijaće u Kaštelanskm polju, Otok u Solinu i mnoge druge. I zaista nakon odobrenja Dalmatinske vlade 1889. god. Društvo širi krug svoje djelatnosti i na ostala područja Dalmacije na način da Marun prethodno izvrši reambulaciju terena u okolici Drniša, Šibenika, Vrlike, Trogira, Kaštela, Skradina, Biograda i Benkovca.

Nakon što je dobro razgledao teren, za što je Marun zaista imao smisla, otpočine iskapanja. Na tom prilično velikom prostoru on je, raspoložuci veoma skromnim financijskim sredstvima, koje je pribavljao uglavnom od članarine, dobrotvornih priloga, ili što je bilo zaista rijetko, subvencijom Zemaljskog odbora, razvio iznenađujuće veliku i intenzivnu istraživačku djelatnost.

Zbog zahvaćenog veoma širokog područja i mnogobrojnih arheoloških nalazišta Marun je, i zbog nemogućnosti da sam svugdje prispije i da ima pod kontrolom eventualne slučajne nalaze, u pojedinim središtima, gdje je to bilo moguće, organizirao povjereništva. Povjerenici su obično bili svećenici ili učitelji, ali u arheološkoj praksi mahom nestručnjaci. To je učinio ne samo zbog prikupljanja i spašavanja slučajnih pronalazaka nego im je u mnogim slučajevima prepuštao i potpuno vođenje iskapanja, što je imalo vrlo negativnih posljedica, jer su ovi u želji da se što više i brže domognu nalaza nemilosrdno harali i devastirali nalazišta, a da na terensku popratnu dokumentaciju nisu ni pomišljali.

Nemoguće je ovdje potanko predočiti svu Marunovu istraživačku aktivnost, o kojoj nam najrječitije govore mnogobrojni spomenici koji su takvim radom skupljeni. Kroz nepunih 8 godina takva rada omogućeno je da se 24. kolovoza 1893. god. osnuje i otvori »Prvi muzej hrvatskih

spomenika« u Kninu, a toga istog dana Društvo je promijenilo ime u »Hrvatsko starinarsko društvo«.

Taj nesvakidašnji događaj obilježen je velikim narodnim slavljem u Kninu, gdje je doputovalo mnoštvo svijeta iz cijele Hrvatske, među kojima je bilo podosta ljudi od znanosti. Na veliku žalost za Maruna ta radost nije dugo potrajala. Na sam dan otvaranja Muzeja, za vrijeme svečane skupštine, izbiju nesuglasice u Hrvatskom starinarskom društvu s posljedicama da je F. Bulić, koji je Marunu u to vrijeme jedini povremeno davao stručne savjete, sa svojim nećakom don Lukom Jelićem, također članom Znanstvenog odbora, napustio Društvo. Glavni razlog sukobu i razilaženju L. Maruna i F. Bulića bio je u tome što je L. Marun odlučno inzistirao da svi hrvatski arheološki spomenici budu skupljeni i prezentirani na jednom mjestu, i to tako da se ne miješaju sa spomenicima iz prethrvatskog vremena, dok je Bulić zastupao gledište kako bi starohrvatski spomenici trebali doći u Arheološki muzej u Splitu, gdje bi u sklopu antičkih i drugih spomenika dobili svoje mjesto i u znanstvenom pogledu podjednako bili vrednovani. To razilaženje dovelo je do toga da je Bulić 1894. god. u Splitu osnovao »Bihać« — hrvatsko društvo za istraživanje domaće povijesti na području od Trogira do Omiša.

Dakako, da je takav razvoj događaja za budući društveni rad imalo dosta negativnih posljedica. U prvom redu Marun je ostao i bez te jedine stručne pomoći, a drugo, razbila mu se zamišljena koncepcija o formiranju jedinstvenog muzeja starohrvatskih spomenika. No, Marun se ni tada nije dao smesti, već se još čvršće povezuje s Š. Ljubićem koji mu u početku pruža svesrdnu podršku i pomoć, ali nažalost, ne za dugo, jer ga je u tome sprečavala njegova izoliranost u Starom Gradu i podmakla dob, pa konačno god. 1896. i neumitna smrt.

Na Sedmoj glavnoj godišnjoj skupštini Društva, održanoj 1894. god., popunjen je društveni Znanstveni odbor u koji je ušlo i nekoliko vrlo darovitih amatera: Frano Radić, Petar Kaer, Vid Vuletić-Vukasović i dr. Zaključeno je također da se pokrene društveni časopis pod imenom »Starohrvatska prosvjeta«, koji će izlaziti tromjesečno, a za glavnog urednika i znanstvenog izvjestitelja izabran je Frano Radić, učitelj stručne graditeljske škole u Korčuli. Prvi broj toga časopisa izašao je iduće 1895. god. Glasilo je izlazilo do godine 1902. kad je zbog oslabljenog vida F. Radića prestalo izlaziti, da bi tek 1927. god. bilo obnovljeno pod istim imenom, ali s naznakom »Nova serija«. Prije nego što je »Prosvjeta« bila i pokrenuta, izvještaji o radu Društva od godine 1890. izlazili su u Vjestniku hrvatskog arheološkog društva, pod posebnom rubrikom »Glasnik starinarskog društva u Kninu«, u kojem su objavljivani tromjesečni izvještaji, kao Bilješke kroz starinarske iskopine u kninskoj okolini 1885—1890. god.

I dok je Bulić istraživao okolicu Splita, Marun je organizirao vrlo intenzivnu istraživačku djelatnost na čitavom području sjevernodalmatinske Zagore. S obzirom na to da u ovom kratkom prikazu nije moguće ni izdaleka potanko predočiti svu društvenu terensku istraživačku ak-

tivnost, to ćemo u nastavku uglavnom samo nabrojiti neke od tih njegovih akcija.

Osim onih veći spomenutih u užoj kninskoj okolici, istraživani su ovi lokaliteti: pod vodstvom povjerenika don Petra Stanića, župnika u Vrlici, god. 1890. i 1891. provedena su iskopavanja na lokalitetu Crkvina u Koljanima Gornjim. Za samo 6 dana, koliko su iskopavanja u dva navrata trajala, otkrila se starohrvatska crkva i groblje s obilnim i bogatim nalazima. Nažalost, to tako značajno nalazište potpuno je devastirano. Radovi su izvođeni tako nestručno i površno da osim golih nalaza, ne znamo ni za jedan podatak o okolnostima i povezanosti tih nalaza s istraženim grobovima, a ne postoji ni dokumentacija o otkrivenoj crkvi, što je uzrok da ne znamo, a niti ćemo ikad doznati, njezin potpuni prvobitni oblik. Koliko su ta istraživanja bila nestručno izvedena, najbolji je dokaz što je Hrvatsko starinarsko društvo 1897. g. ponovno pristupilo otkrivanju ostataka te crkve, pa se utvrdilo da se radi o trobrodnoj, a ne o jednobrodnoj crkvi, kako je to u svom Izvještaju objavio P. Stanić.

Tih istih godina (1890. i 1891.) Marun je iskopavao na maloj glavici zvanoj Cecela kod Drniša. Tom je prilikom otkrio ostatke temelja dviju srednjovjekovnih crkava i našao nekoliko ulomaka dekorativne kamene plastike.

Godine 1891. Marun je izvršio i pokusno istraživanje kod crkve Sv. Bartola u Ždrapnju kod Skradina. Kratkotrajnim radovima uspio je na tom položaju otkriti ostatke jedne crkve i nekoliko kamenih ulomaka s natpisom, od kojih je najznačajniji onaj s imenom župana Prištine i kneza Branimira. Tek nakon punih 18 godina, tj. 1909. god. Marun nastavlja iskopavati na tom lokalitetu i tom prilikom otkriva nekoliko starohrvatskih grobova.

U selu Žažviću kod Benkovca Marun je god. 1896. istražio trobrodnu baziliku s polukružnom apsidom, nartekсом i zvonikom na pročelju. Oko bazilike i u nartekсу otkriveno je nekoliko grobova. Ovdje moramo priopćiti da je to jedini slučaj u Marunovoj praksi da je jedan arheološki lokalitet u potpunosti bio istražen, inače svi ostali, na kojima su bila obavljena istraživanja, ostali su manje više nedovršeni.

Potkraj 1896. god. Marun je započeo istraživanje jedne prapovijesne gradine na vrhu brda Bogočina kod Unešića, misleći vjerojatno da se radi o kakvoj srednjovjekovnoj utvrdi. Tom prilikom doznao je da su seljaci na podnožju toga brda, kopajući glinu, naišli na stare grobove u kojima je bilo dosta starinskih predmeta. Odmah je na tom mjestu otpočeo iskopavati i u jednom danu, otkrio je i istražio 16 grobova. U četiri groba nađeno je nekoliko, kako Marun kaže, srebrnih i pozlaćenih, ukusno ornamentiranih predmeta koji bi pripadali razdoblju od 5. do 7. stoljeća. Tu je zapravo riječ, kako je kasnije sasvim sigurno utvrđeno, o istočnogotskim pojasnim kopčama ukrašenim almandinima iz vremena seobe naroda.

U toj godini Marun je na isti način izvršio još niz manjih pokusnih istraživanja. Tako je npr. kod zaseoka Ležajića u Đevrskama kod Kistanja, istražio jednu od mnogih gomila i u njoj otkrio nekoliko srednjo-

vjekovnih grobova u kojima se nalazilo srebrenih i brončanih naušnica. U susjednom selu Ićevu kod Skradina na položaju »Lastva« otkrio je apsidu manje starohrvatske crkve i uz nju nekoliko grobova.

Društveni povjerenik (inače po zanimanju općinski službenik) Vlado Ardalić je god. 1896, nakon što je proveo manja istraživanja srednjovjekovne nekropole na Ležajića glavici, nedaleko od Đevrsaka, otpočeo je s istraživanjima nekropole u Smrdeljima kod Skradina. Osim sačuvanih brojnih grobnih nalaza, od kojih najviše srebrnih trojagodnih naušnica, nikakvi drugi podaci o tim istraživanjima nisu poznati. Isti povjerenik je god. 1897. iskopavao manju nekropolu u Đevrskama, čiji rezultati također nisu poznati, osim što se u Muzeju čuva iz Đevrsaka velik broj raznolikih naušnica. Godine 1911. i 1912. Ardalić je uz Marunov nadzor istraživao i u Otresu kod Benkovca, gdje je otkrio srednjovjekovnu jednobrodnu crkvicu i oko nje dosta grobova. Tu su nađeni i mnogobrojni predromanički kameni ulomci ukrašeni pletrenom plastikom. Zbog nedostatka stručne dokumentacije s tih istraživanja, te zbog nekih specifičnih okolnosti tog srednjovjekovnog nalazišta, danas se na tom lokalitetu provode revizijska istraživanja, koja su već dosad dala vrlo značajne rezultate.

U 1897. god. Marun je otpočeo istraživanje slučajno otkrivene nekropole u Burnumu (Ivoševci) kod Kistanja, gdje je otkrio oko tridesetak starohrvatskih grobova u kojima je našao dosta raznolikog nakita i predmeta od srnećih i jelenjih rogova s izrezbarenim prizorima i ukrasima. Veći dio nekropole ostao je neistražen, jer se protezao ispod ceste Knin — Zadar, a dijelom se širila i na druge čestice, na kojima su tada bili zasijani usjevi.

Početak god. 1899. Marun nastavlja iskopavanja u Burnumu, ali ne na prije započetoj nekropoli, već je otpočeo istraživanja jedne veće gomile u kojoj je otkrio nekoliko starohrvatskih grobova (točan broj nepoznat) u kojima se našlo naušnica i prstenja raznih tipova, od kojih je jedan zlatan s privjeskom. Ta istraživanja su trajala samo nekoliko dana, jer je po nalogu benkovačkog poglavarstva rad morao odmah obustaviti. Iskopavanja su nastavljena tek u proljeće iduće godine, a koliko su dana trajala, nije poznato, osim što je, kako je to u Marunovim dnevnicima zabilježeno, otkriveno još nekoliko starohrvatskih grobova i u njima nađeno naušnica i prstenja.

Godine 1897. započela su istraživanja na veoma značajnom kompleksnom arheološkom lokalitetu u Podgrađu, staroj Asseriji, kod Benkovca. U dva dana, koliko su ta iskopavanja trajala pod Marunovim vodstvom, pronađen je kod crkve Sv. Duha velik broj antičkih i srednjovjekovnih arhitektonskih dijelova i natpisa, te mnogo starohrvatskih grobova u kojima je bilo nekoliko sitnijih kovinskih predmeta. Iskopavanja su ovdje i dalje nastavljena, ali ne više pod nadzorom Maruna, nego je on to prepustio župniku povjereniku Pavlu Perišiću.

Istraživanja na Asseriji nastavljena su i god. 1899. i trajala su do 1903. g. pod vodstvom Ćire Ivekovića i Petra Sticotija iz Trsta, a sa strane Hrvatskog starinarskog društva radove su vodili njegov predsjednik Lujo Marun i Frano Radić.

Pod Marunovim vodstvom obavljena su god. 1903. istraživanja i u selu Plavnu, udaljenu oko 15 km sjeverno od Knina, na položaju zvanom »Đurića groblje« ili »Međine«. Tu su otkriveni ostaci ranosrednjovjekovne crkve, a pronađen je i veći broj ulomaka dekorativne kamene plastike. Na tom lokalitetu Marun nastavlja istraživanje tek 1909. god. Tom prilikom je otkrio i nekoliko srednjovjekovnih grobova u kojima je našao dosta raznolikih naušnica, prstenja i dijelova konjaničke opreme.

Najopsežniji zahvat Marun je planirao provesti na Bribirskoj glavici kod Skradina, jednom od najvećih kompleksnih arheoloških lokaliteta na tom području. U tu svrhu je već 1910. g. otpočeo pripremne radove i manja iskopavanja. Zamašniji istraživački radovi obavljeni su na Bribiru u 1912. i 1913. god., kad je s vanjske strane otkriven bedem stare Varvarije u dužini od oko 70 m, a na Glavici se otkrila jedna manja crkvice i ušlo u trag gotičkoj crkvi i samostanu Sv. Marije. Dalji rad na ovom lokalitetu i cjelokupnu društvenu aktivnost prekinuo je prvi svjetski rat.

Osim tih u najkraćim crtama samo sumarno spomenutih arheoloških istraživanja, Društvo je od početka stoljeća do I. svjetskog rata izvršilo još brojna manja iskopavanja u Biskupiji, Ostrovici, Morpolaći, Lišanima, Cetini i Podosoju kod Vrlike, a nakon rata, poslije nego je Društvo ponovno obnovljeno, u Vrpolju kod Knina, Mokrom polju, Šopotu, Korlatu, Kuli Atlagiću kod Benkovca, zatim u Ninu, Biogradu, te u okolici Šibenika.

Usprkos mnogobrojnim teškoćama koje su pratile rad Društva od njegova osnivanja, kao što je oskudica financijskih sredstava, raskol u Društvu, političke i vjerske zagriženosti i tomu slično, postignuti su golemi uspjesi. Otkriveni su mnogi srednjovjekovni lokaliteti i istraženo je nekoliko starohrvatskih sakralnih objekata u kojima je nađeno mnoštvo kamenih, pleterom ukrašenih i epigrafičkih spomenika, otkriveno je na tisuće grobova i u njima se našlo golema količina raznovrsnih kovinskih i drugih predmeta. Od toga, golemog arheološkog blaga valja posebno istaknuti epigrafičke spomenike na kojima su uklesana imena hrvatskih dostojanstvenika, župana, knezova i kraljeva: Branimira, Mutimira. Prištine, Rastimira, Budimira, Svetoslava, Držislava i Zvonimira. Osim tih najznačajnijih, ističu se i oni koji svjedoče o umijeću i umjetničkim težnjama našeg čovjeka u srednjem vijeku. To su kamena rešetka s kompozicijom likova, od kojih je najpoznatiji hrvatski dostojanstvenik ratnik, zatim zabat s likom Bogorodice, dijelovi ciborija i dr. Osim te vrste spomenika tu su još mnogobrojni kovinski i drugi predmeti umjetničkog obrta od 9. do 12. stoljeća, koji sačinjavaju pravu riznicu raznovrsnog materijala, od kojih se naročito ističe nakit, te predmeti koji pripadaju opremi ratnika.

Društvo nije samo skupljalo spomenike iz narodne prošlosti već se ono jednako odnosilo i prema spomenicima koji su pripadali prethrvatskom vremenu, bilo da se radilo o prapovijesnoj ili antičkoj kulturnoj baštini. Njegovom zaslugom na području Dalmacije počeli su se otkrivati i neki antički lokaliteti, kao npr. Asserija, Varvarija i Burnum, a

sam Marun iskopavao je kasnoantičke bazilike u Bilicama, Potravlju, Biskupiji i Mokrom polju, te je tako skupljeno toliko spomenika da je 1912. god. u kninskoj tvrđavi trebalo adaptirati posebnu zgradu za rimske spomenike.

Osim istraživačkih aktivnosti na terenu Društvo je obavilo i nekoliko drugih vrlo značajnih radova. Zahvaljujući upornosti i spretnosti Marunovoj u zadnji je čas otkupljena kninska tvrđava (sl. 7), kojoj je zaprijetila velika opasnost od potpunog uništenja. Zatim je u Kninu otkupljena Fontanina kuća, u kojoj je kasnije bio smješten Muzej. Na Bribirskoj glavici je 1912. g. sagrađena kuća i otkupljene su od seljaka gotovo sve zemljišne čestice, a poneke su otkupljene i u selu Biskupiji.

Kroz teške godine prvoga svjetskog rata, a i nekoliko godina nakon njegova završetka, društveni rad je gotovo bio potpuno zamro, a sam je Muzej pretrpio velike štete, jer je duže vrijeme ostao bez brižne pažnje njegova utemeljitelja Maruna, kojega su Talijani najprije internirali u Ankonu, a kada se 1919. god. vratio u Knin, ponovno su ga protjerali i on se obreo u Sinju, gdje je ostao sve do 1921. g., tj. do konačnog odlaska Talijana iz Knina.

Nakon povratka Maruna u Knin prva mu je bila briga da otkloni štete nanesene Muzeju i da obnovi Društvo. Zahvaljujući uspješnom angažiranju zagrebačke i splitske oblasne samouprave god. 1926. u tome je Marun potpuno i uspio. Obnovljeno je Društvo, a u njegovo znanstveno vijeće ušli su tada najeminentniji znanstvenici iz cijele zemlje, a među njima Mihovil Abramić, Ferdo Šišić, Ćiril Iveković, Grga Novak i dr. Plod svega toga je bio da se god. 1927. obnovio muzejski časopis »Starohrvatska prosvjeta«, a otpočela su i manja arheološka istraživanja u okolici Knina, Nina i Benkovca. Ali, nažalost, sve to nije dugo potrajalo; šestojanuarskim režimom Marun je bio udaljen iz uprave i 1929. g. prisilno poslan u mirovinu. Od tada je Hrvatsko starinarsko društvo s Marunom, kao njegovim doživotnim počasnim predsjednikom, egzistiralo tako reći samo na papiru. Njegova aktivnost je sve više slabila, da bi početkom drugog svjetskog rata potpuno prestala.

Iako u podmaklim godinama Maruna, nakon penzioniranja, nije napuštala strast istraživanja, pa je svojom ušteđevinom i milodarima prikupljenim sa strane, *ex privata*, sve do smrti, koja ga je snašla u siječnju 1939. g., nastavio istraživanja na raznim mjestima u okolici Knina, Šibenika i Benkovca.

Ovdje nećemo govoriti o svim onim teškoćama, slabostima i nedostacima koji su pratili spomenuta istraživanja. Njih je uistinu bilo vrlo mnogo. Ipak ne možemo a da na ovom mjestu ne spomenemo barem one nedostatke čije se posljedice još uvijek osjećaju. Najveći Marunov nedostatak očitovao se u tome što je, u težnji da se što brže domogne većeg broja spomenika, kako bi se na njih skrenula pažnja javnosti, ostavljao po strani ili, bolje rečeno, potpuno zanemario popratne podatke o okolnostima nalaza, koji su inače u znanstvenom smislu od neprocjenjiva značenja. Kao drugi propust može mu se pripisati i to što je u nastojanju da što prije dođe do senzacionalnih otkrića, kao neobuzdan strastveni istraživač, nije imao strpljenja da započeti lokalitet istraži

dokraja, već bi ga nakon nekoliko dana rada napuštao i prelazio na drugi. To je razlog da niti jedan lokalitet (izuzev Žažvića) na kojemu je radio nije ostao do kraja istražen. Sve je to, dakako, moralo ostaviti vrlo negativne posljedice koje naročito imaju odraza pri znanstvenoj obradi nalaza. Danas se to, nažalost, osim provedbe revizijskih arheoloških istraživanja, teško može nadoknaditi.

No, bez obzira na sve te propuste i nedostatke Hrvatskom starinarskom društvu i njegovom predsjedniku Luji Marunu moramo biti duboko zahvalni, jer su nam ostavili neprocjenjivo znanstveno i kulturno blago i time stvorili izvanrednu podlogu za dalji razvitak nacionalne arheologije. Opseg i značenje takva rada, bez obzira na sve manjkavosti koje su se pritom javljale, sasvim sigurno prelaze uske okvire vremena u kojemu se radilo.